

הרב צבי א' נויגרשל

הגר"י סרנא זצ"ל שיטת המוסר חברון-סלבודקה

עיקר תפקידי האדם בעולמו

בחודש אלול תשכ"ט נסתלק לגנוי מרומים מרן הגאון יחזקאל סרנא זצ"ל, ראש ישיבת חברון – כנסת ישראל בירושלים. ראש הישיבה היה מן הדמויות המרכזיות במנהיגות התורנית בארץ ישראל. כיובל שנים עמד בראש הישיבה והנהיגה ביד רמה. הוא יסדה בשנת תרפ"ד בעיר חברון בשליחותם של חותנו הרמ"מ אפשטיין זצ"ל ו"הסבא מסלבודקה" זצ"ל.

בשנת תרפ"ט, לאחר הפרעות בחברון, עברה הישיבה לעיה"ק ירושלים. בהנהגתו והשראתו הפכה ישיבת חברון למרכז התורני המשפיע ביותר על מרחבי החיים בישראל. בוגרי הישיבה שימשו בקודש כרבנים ברוב ערי ארץ ישראל. הם היו התשתית ועמוד השדרה של מערכת הדיינות ובתי הדין בכל הרמות. ראשוני קציני הדת וסגל הרבנות הצבאית וראשה היו תלמידי הישיבה. יוצאי ישיבת חברון עמדו בראש כמה מן הישיבות התיכוניות ושימשו בהן כרמ"מ, כאשר רשת הינוכית תורנית זו התרחבה בסוף שנות החמישים ותחילת שנות השישים.

האידיאל החינוכי של ישיבת חברון בהשפעת הגר"י סרנא היה, שאיפה ומאמץ לגדלות בתורה ומעורבות במערכות החיים בישראל. אף אותם תלמידים – בוגרים שהפליגו למחוזות מעבר להכוונתה של הישיבה ותפסו בהם עמדות בכירות ומרכזיות, שמרו על קשרי לב עם הישיבה, אשר שמרה אמונים לתלמידיה.

הגר"י סרנא נתייחד בשילוב של יצירה תורנית הלכתית ענפה ופיתוח שיטה ייחודית במסגרת תנועת המוסר. הוא המשיך את תורת רבו "הסבא מסלבודקה" תוך סלילת נתיבים חדשים. כדי לעמוד על ייחוד שיטתו נציג תחילה את עיקרי תורת תנועת המוסר מיסודו של הגר"י לפקין מסלנט זצ"ל ואחריהם את יסודות השיטה המוסרית נוסח סלבודקה.

- ✕ -

"יצר לב האדם רע מנעוריו", קביעה זו, לדעת ר' ישראל מסלנט, היא החלטית. הרוע טבוע בלב האדם. ר' ישראל מוסר שני הסברים לרוע זה שבלב, שהוא מקור המעשים הרעים של האדם.

ההסבר האחד הוא, שיש ניגוד בין הכוח השכלי וכוח הדמיון והתאוה. ובלשונו של ר' ישראל: "יצר הרע הוא כוח תאוות האדם המשקפת אל כל דבר הערב לשעתו. ויצר הטוב הוא השכל הישר הצופה ומביט להנולד"¹. מקור המעשים הטובים הוא הכוחות השכליים, מקור המעשים הרעים – העבירות, הוא הכוחות הלא רציונליים.

ר' ישראל מאפיין את הכוחות הניגודיים האלה: "האדם חופשי בדמיונו ואסור במושכלו"². הכוח השכלי כפוף לחוקי ההגיון, הוא פועל אך ורק מתוך בדיקת כל הנתונים העכשוויים ובדיקת התוצאות העתידיות הניתנות לצפייה. ככל שיגיע הנתונים והתוצאות מדויק יותר, המסקנות השכליות יהיו נכונות יותר. הכוח השכלי דורש הפעלה מכוונת. לעומת זאת, כוח הדמיון הוא כוח מתפרץ – חזק, ספונטאני, "נחל שוטף". תמונת העולם של כוח הדמיון אינה מדויקת, היא תמונה חלקית. הדמיון פונה אל הערב והנעים, המהנה לשעתו ומקומו, הוא אינו מביא בחשבון את התוצאות העתידיות.

כך כותב ר' ישראל: "כי המחברים יכנו את השכל בשם יצר טוב ויתר כוחות נפשות האדם בשם יצר הרע... ביאור הדבר, כי השכל לכל תכלית הוא חוקר לא ישים עין בינתו בקרוב אל מראה הדבר כי תאוה הוא לעיניים ולא אל הרגשו כי מתוק הוא לחיך, רק מרחוק צופה הוא אל תכליתו... וכוחות נפש האדם, זה דרכם כסל למו לחזות מקרוב, ואת אשר ינעם להחושים יקריבו אל נפשם, אף כי מרה תהיה באחרונה"³.

ההסבר השני הוא, "כי יצר הרע הוא כוח הטומאה באדם המובילו לפשעים, ויצר הטוב הוא כוח הקדושה באדם המובילו לטוב"⁴. כוחות על-טבעיים טובים ורעים הם האופפים את האדם והם מקור מעשיו הטובים והרעים. ר' ישראל מפשר בין שני ההסברים וטוען כי יש מקום לשניהם⁵.

המלחמה - "מלחמת היצר" - בין הכוחות הניגודיים שבו, היא מלחמה קשה מאוד. ללא עזרה לא יוכל האדם לעמוד בה. הסכנה האורבת לאדם מתעצמת מפני שמקור הרוע באדם הוא לא רק בכוחות המודעים אשר ר' ישראל אפיין, כי אם גם

1. אגרת המוסר, כתבי ר' ישראל מסלנט, ספריית דורות, הוצ' מוסד ביאליק, עמ' 118.

2. שם, עמ' 114.

3. מאמר "בירורי המידות", שם, עמ' 133.

4. אגרת המוסר, שם, עמ' 118.

5. עיין יוחנן סילמן, תורת הנפש בהגותו של ר' ישראל ליפקין, ספר השנה למדעי היהדות, אוניברסיטה בר-אילן י"א, תשל"ג.

בכוחות לא מודעים. חוקרי הנפש מצאו "כי יש בנפש האדם שני מיני כוחות, היצוניות ופנימיות... כן במידות האדם בכוחות הפועלים עליו ישנם גם כן שניים – היצוניות ופנימיות, כהות וברורות"⁶. הכוחות הבלתי מודעים (= הכוחות הכהים) פועלים על האדם בעצמה רבה יותר מן הכוחות הברורים. סכנתם כפולה, הם כוחות חזקים והם בלתי מודעים. אין לדעת מתי ואיך יופיעו וישפיעו.

האדם נתון, איפוא, במלחמה בין כוחות השכל ובין כוחות התאוה והדמיון, המידות הרעות הפועלות על האדם במישור המודע והלא מודע. המלחמה קשה כי אין איזון בין הכוחות המתמודדים. למרות מצבו הקשה, "אל יאמר האדם, את אשר עשה האלקים אין לשנות, והוא ית' הטביע בי כוח הרע ואיך אקווה לעקרו מן השורש"⁷. יש לנהל את המלחמה. המשימה היא, להתגבר על כוחות הרע הטבועים באדם.

שיטת המוסר של ר' ישראל מסלנט תפקידה להדריך, לתת את הכלים כדי לנהל את המאבק ולזכות בסיועו של הקב"ה. משימתה של שיטת המוסר היא, **לחזק את הכוחות השכליים, להגביר את כוח הקדושה, לחדור אל המישור הלא-מודע של המידות כדי למנוע את השפעתם הרעה**. שיטת המוסר באה לספק את "ריגשת הנפש וסערת הרוח", שהם האניה בה נוליד את השכל שלא יטבע ב"נחל השוטף" (= הדמיון)⁸. שיטת המוסר באה לספק לכוחות השכל את העצמה הנדרשת לעמידה מול הכוחות הכהים. עוצמה זו תאפשר לכוחות השכל לחדור אל פנימיות הנפש, ואף אל המישור הלא-מודע.

ראשית כל, "היסוד העיקרי והעמוד הנכון להכין עצמו לשמירה מן העבירות ועשיית המצוות, הוא רק הלימוד הרב בהלכה הנוגעת לעבירה זו, או למצוה זו, ובפרט בעיון הדק היטב, כי זה הלימוד עושה קנין בנפש"⁹. ועוד, "אכן אם ישם האדם לבו ונפשו ללמוד ההלכות השייכות לממון בעיון גמרא ופוסקים איש לפי ערכו, ובפרט אם המרכז יהיה על תכונת איסור והיתר, לידע איך להשתמר מגזל... מה רב כוחה להשריש לאט לאט קנין רב בנפש"¹⁰.

לימוד עיוני מביא לקנין נפש, מביא להפנמה. **לימוד התורה מחזק את כוח הטהרה הטבוע באדם**. "והנה בתבלין התורה ליצר הרע יש עוד בחינה רוחנית (שהשכל וחושי האדם נלאו להכיר סיבתה), הוא מאמר חז"ל: "תורה בעידנא דעסיק בה – מצלא" וכי' (סוטה כא, ע"א)... רק רוחניות התורה תשמרנו"¹¹.

6. מאמר "בענין חיזוק לומדי תורתנו הקדושה", שם, עמ' 169-170.

7. מאמר "בירורי המידות", שם, עמ' 125.

8. אגרת המוסר, שם, עמ' 114.

9. אגרת המוסר, שם, עמ' 121.

10. שם, עמ' 122.

11. שם, עמ' 123.

יסוד נוסף – השינון. מעבר להשפעה שיש ללימוד העיוני במישור המודע, כאשר כל לימוד משאיר רושם בנפש, יש ללימוד העיוני בצירוף השינון הרב השפעה גם במישור הלא-מודע. השינון מביא להצטרפות הרשמים וחדירתם אל מישורי התודעה הפנימיים.

תנועת המוסר מציעה אמצעי נוסף. יש להגיע לסערת נפש, להתפעלות. ראוי לבחור פסוקים, מאמרי חז"ל, רעיונות, ספרי יראה ומוסר כדי ללמדם "בשפתיים דולקים, ברעיון נכון, בציור רחב להרחיב כל דבר ולקרבו בדמיונות קרובים עד אשר יתלהב הלב" וכי¹². יש לחזור ולשנן פסוקים ומאמרים אלה, יש ללמדם במנגינות המעוררות סערת נפש והתלהבות. אין להימנע מהתבוננות בעונש העבירות בדרך מוחשית "ותבלין של תורה – היראה הנובעת ממנה... והיא בחינה גשמית מובנת לעיני בשר, סיבת רפואתה לחולי הנפש, אם ישים האדם לבו ונפשו אל יראת התורה: אם בכלל, לידע ולהבין מהתורה כי לכל עבירה יש עונש עצום ונורא"¹³.

וכן "היראה עוז לה בכוחה לאסור עבדות התאוה... כי ה' יביא במשפט את כל המפעל... את כל מעשה האדם... וכגמול ידיו יעשה לו בענשים רעים ומרים, מה טוב כי יתחמם לב האדם בעודו באיבו, בחיים חיותו לזכור אחריותו"¹⁴. הלימוד במנגינה, בהתעוררות הנפש, בהשתפכות הלב, גורם לסערה רגשית, המביאה לחדירה אל פנימיות התודעה ולהשפעה בתחום הלא מודע. באמצעים אלה ישתחרר האדם מהשפעת המידות הרעות, המודעות והלא-מודעות, הם יביאו לשחרור האדם מהסתכלותו המצומצמת של כוח הדמיון אל הערב לשעתו.

החינוך המוסרי – תוצאתו בשני שלבים: א. "הכובש את יצרו... גיבור להתחזק להיות עוצר תאוותיו", ב. "מושל ברוחו, שיהיה רוח תאוותו מסור ביד שכלו... וזה יכול כל אדם לשרש מלבבו כל תכונה ומידה רעה"¹⁵.

הציר המרכזי של האמצעים החינוכיים הוא העצמת מידת היראה. ככל שהיראה מפני ה' ומשפטו תהיה חזקה ומוארת בתודעה, תרד השפעתם של כוחות הדמיון, המידות והתאוות.

תנועת המוסר הביאה לשינוי בעולם הישיבות בגלילות ליטא-פולין. היא עוררה תסיסה רוחנית. הסבת תשומת הלב ל"מלחמת היצר", לגילוי מעמקי כוחות הנפש, לתחום תיקון המידות והיחסים בין אדם לחברו, העשירה את עולמם הרוחני של בני הישיבה. תנועת המוסר הביאה לשינוי בסדרי הלימוד בישיבה. נקבע סדר לימוד קבוע, בכל יום, בענייני מוסר ויראה. נוסף לשיעורי ההלכה נקבעו "שיחות" בזמנים

12. אגרות, אגרת ב', שם, עמ' 203.

13. אגרת המוסר, שם, עמ' 120.

14. אגרות, אגרת ט', שם, עמ' 233.

15. מאמר "בירורי המידות", שם, עמ' 126. דרגה גבוהה יותר היא כאשר האדם הוא בעל שליטה מוחלטת על מידותיו ומצליח לכוון את המידות הנראות רעות לשימוש לתועלת הזולת. עיין הרב דב כץ, תנועת המוסר ח"א, הוצ' אי ציוני, ת"א, עמ' 276.

קבועים בענייני יראה, השקפה ודרכי הנהגה. לצדם של ראשי הישיבה נתמנו מנהלים רוחניים (=משגיחים). בישיבות מסוימות הפכו המשגיחים לדמויות מופת מרכזיות בעיני התלמידים ומקור השראה להם.

ביסוס התהליך החינוכי תוך הדגשת אלמנט היראה-יראת העונש, כדברי ר' ישראל: "והנה עיקר המלחמה ביצר היא עיי הגברת יראת ה' בלבבו. **וכפי גודל התאוה כן עליו להגדיל יראתו יותר להכניע היצר בזה**"¹⁶, טיפוח הביקורת העצמית המתמדת, חשבון נפש מתמיד, חיטוט בכוחות ומידות הנפש, הביא לתוצאות הבאות: תודעת חטא, רגש פחד, הרגשת שפלות, שלילה עצמית, ולעתים אף למלנכוליה. הלימוד הקבוע בספרי מוסר ויראה במנגינות מעוררות רגש וסערה נפשית היה גורם מסייע שיש בו ממש לתוצאות אלה. תופעות אלו עוררו התנגדות לתנועת המוסר. היו אף שטענו כי דרכה החינוכית של תנועת המוסר גורמת לביטל תורה¹⁷.

- ב -

התשובה העיונית והמעשית על הביקורת נגד תנועת המוסר ניתנה על ידי אסכולת סלבדקה מיסודו של הגאון רבי נתן צבי פינקל זצ"ל, היסבא מסלבדקה". כך כתב הגרי"ד סולובייציק זצ"ל, "למען הצדק והאמת יש להדגיש כי תנועת המוסר, כשהביאה סימני גדלות ובגרות בישיבת "כנסת ישראל", עיי השפעתו של ר' נטע הירש, ובישיבת מיר בתקופה האחרונה בהנהלתו הרוחנית של ר' ירוחם, לבשה צורה אחרת לגמרי" וכיו"ב¹⁸. הגרנצ"פ חידש דרכים כדי להלחם נגד יצר הרע. לא עיי הדגשת היראה ופחד העונש. ולא עיי חדירה אל פנימיות הנפש כדי לגלות פגמיה ומידותיה הרעות.

חידושו העקרוני של הגרנצ"פ זצ"ל היה **כי אין לנהל מאבק חזיתי ישיר נגד כוחות הרע שבנפש. יש לנקוט דרך עקיפה לחיזוק כוחות השכל. יש לחזק את האישיות בכללה ולהביא להתעלותה**. ראוי לעורר את התודעה בדבר "גדלות האדם", בהיותו יציר כפיו של הקב"ה, נברא בצלם אלוקים ונפשו חצובה מגנזי מרומים. צריך לטפח את יצר הדעת הטובע באדם, לעוררו לשאיפות רוחניות נעלות ולהתעלות רוחנית מתמדת. יש להביא למודעות את האחריות שיש לאדם כלפי העולם כולו, על ידי מעשיו.

ההכרה העצמית של "ותחסרהו מעט מאלקים וכבוד והדר תעטרהו, תמשילהו במעשי ידך כל שנתה תחת רגליו" (תהלים ח"ו, ו-ז), תביא ממילא לעזיבת הרצונות הקטנים והעיסוק בסיפוק הנאות השעה החולפות. **הכרת רוממותו תביא את האדם**

16. "מאמר בענין חיזוק לומדי תורתנו הקדושה", שם, עמ' 170.
17. עיין הרב דב כץ - פלמוס המוסר, המאבק בקרב הישיבות פרק ט"ז, ירושלים, תשל"ב, עמ' 283-255.

עיין הגרי"ד סולובייציק, בסוד היחיד והיחד, איש ההלכה, הוצ' אורות, עמ' 121.
18. שם, עמ' 123.

להתגברות על המיזות הרעות והמגונות הגורמות להשחתת התנהגותו¹⁹. האיש הנכבד, המרומם, המכיר את גודל האחריות לא יפול במצודות יצר הרע. טיפוח גדלותו של האדם תביא לזלזול בשאיפות יצר הרע.

הגרנצ"פ זצ"ל תמך יתידותיו על מקורות חז"ל המתארים את גדלותו המקורית של אדם הראשון קודם החטא. הוא ראה בכל אישי התנ"ך, בהסתמכו על דברי חז"ל, דמויות מופת. ירידת האדם והעולם היא תוצאה של חטא אדם הראשון. אבל החטא לא ביטל את הגדולה העצמית של האדם. יש אפשרות, וזה תפקידו של האדם, לחזור אל המעלה המקורית. "לעולם חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי אברהם יצחק ויעקב"²⁰. הגרנצ"פ הציע דרך חינוכית חלופית, פנייה אל היסודות החיוביים של האדם, ונתן פנים חדשות לתנועת המוסר.

- ג -

ראש הישיבה הגר"י סרנא זצ"ל בנה נדבך נוסף בתורת סלבדוקה, האיר הארה חדשה ומעמיקה בתורה זו. לשיטתו, אין להשתית את יראת ה' על פחד העונש. "אולם באמת בדור תהפוכות שנהפכו עליו סדרי חייו והלך מחשבותיו והרגשותיו, שמה שלפנים היו הרגשות חיות ומעוררות אצל ההמון לירא מפחד ה' ועונשו, כיום אין לבו חרד ואין פחד אלקים לנגד עיניו ואינו מתיירא מיראת העונש"²¹.

הדרך להתגבר על כוחות היצר ולקבל עליו עול מלכות שמים ועול מצוות ה' היא מתוך "האהבה והיינו זכרון טובת ה' עלינו וזכרון אהבתו... וזכירוהו האהבה היתירה שהבורא יתברך אוהב את ברואיו ואהבה רבה ואהבת עולם המיוחדת שהוא אוהב את ישראל עם סגולתו ביחוד ואת החמלה הגדולה והיתירה שהוא חומל עלינו... תתעורר גם בו חמלתו על עצמו ויתחיל לבקש דרכים להצלת נפשו מני שחת, היקרה כ"כ לאלוקים... ויתעורר ויקיף ויחל לצעוד בדרך העליה להטיב את מעשיו ולהציל את חייו שהם יקרים בעיני ה'" וכי²¹.

מתוך זיכרון אהבת ה' אל האדם ובמיוחד אל ישראל, תתעורר האהבה מצד האדם כלפי הקב"ה, "כי רק האהבה היא המחייבת ליתן את נפשו על קדושת שמו יתברך, והלא זו היא קבלת עול מלכות שמים שכל אדם מישראל מקבל עליו בשעת קריאת שמע, ולפיכך אין קיומה אלא ע"י אהבה"²¹.

האהבה היא יסוד עבודת ה' בכל עת ובכל שעה. התייחסותו אל הקב"ה חייבת להתבסס על הכרת קרבתו, טובו וחסדו התמידיים. "מזמור שיר ליום השבת" (תהלים צ"ב, א), שיר השבת נתייחד מכל השירות אשר באו כהלל והודיה על מאורעות של

19. שיטה חינוכית זו מנוגדת לכיוון החינוכי בתנועת המוסר, מיסודו של הגר"י הורוביץ – "הסבא מנוהרדוק". כיוון זה הצביע על פחיתות ערכו של האדם והעולם כדי להרחיקו מדרכי היצר הרע.

20. ילקוט שמעוני, דברים רמז תת"ל.

21. דלות יחזקאל כרך ג, ימי הדין והרחמים, הוצ' מוסד השכל ירושלים תשל"ח, עמ' פ"פ"א.

ישועה והצלחה מצרות שקדמו. שיר השבת הוא על היצירה של הקב"ה, הוא "שיר הכרה" ולא "שיר ישועה", שיר השבת הוא ביטוי של הכרת הטובה התמידית של הקב"ה "לברך על המאורעות הקבועים ועומדים בעולם ומשפיעים טוב וחסד תמיד"²². זו תכלית האדם- **לראות ולהודות על הטובה התמידית.**

הכרת טובו וחסדו התמידיים של הקב"ה, הכרת קרבתו של ה', היא יסוד היראה המקורית, יראתו של אדם הראשון קודם החטא²³.

אף גבורת ה' יסודה בחסדו. ברכת גבורות נאמר בה: "מכלכל חיים בחסד... סומך... נופלים ורופא חולים וכו' מי כמוך בעל גבורות ומי דומה לך", "הרי שעיקרן של גבורות הן גבורות חסדו והן הן נראותיו"²⁴.

אף האפשרות של תיקון האדם לאחר שחטא, האפשרות לתשובה היא מתוך התכרה של קרבת ה' אל האדם, "והקדמונים אמרו רמז לאלול, אני לדודי ודודי לי, ועניין רמז זה, שההתעוררות היותר גדולה לאני לדודי היא ההכרה העמוקה עד כמה מגעת קרבתו של הקב"ה לישראל הכמוסה בבחינת ודודי לי"²⁵. נקודת המוצא של הפנייה המחודשת אל ה' היא הכרת קרבת ה', "דודי לי". הכרת הקרבה המיוחדת של ה' לישראל מעמיקה את מחויבותנו כלפי הקב"ה. **"הכרת מעלתו כיחיד מישראל שבו בחר ה'... ודאי שצריכה לחייבו ולשעבדו לקונו ולהביאו לידי יראה עליונה שלא יטריד עצמו מן העולם, אלא שישתדל השתדלות תמידית להתרומם ולהדמות לקונו"**²⁶.

ההפטרות של ז' דנחמתא קודמות להפטרה של שבת שובה אשר עניינה תשובה, כי בהפטרות אלה "ההקדמות היסודיות לתשובה". בהפטרות אלו "כמוס סוד האהבה העמוקה אהבת עולם בלי הפסק בכל התקופות הזמנים והדורות". הכרת אהבה זו היא יסוד התשובה שהיא "השיבה אל האלוקים והכרתו והאם יש לך ריחוק גדול מן הריחוק מהכרת חסדו ואהבתו של הקב"ה"²⁷.

הכרת קרבת ה' והשמחה בה מביאה את האדם למעלות עליונות בחינת שאיבת רוח הקודש, "כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו' בס', והיינו כדרך הליכה צעד אחר צעד, אבל על ידי השמחה עולים ומתרוממים אל על דרך קפיצה. ואולי זה הביאור בהא דגרסינן בירושלמי בן יהוצדק היה משתבח בקפיצותיו... כלומר, שהיו החסידים ואנשי מעשה מלמדים את ישראל שאפשר להגיע לדרגות ומעלות גם בדרך קפיצה לא רק בדרך הליכה רגילה"²⁸.

קרבה, אהבה ושמחה, אלה מיסודות שיטתה החינוכית-מוסרית של חברון-סלבודקה מיסודו של הגרי"י סרנא זצ"ל.

22. שם, עמי ז-ח.

23. שם, עמי ע"ג.

24. שם, עמי פי"ז.

25. שם, עמי פי"ד.

26. שם, עמי צ"ג.

27. שם, עמי רע"ד.

28. שם, עמי ר"י.